

Nr 191

Utlåtande i anledning av väckta motioner rörande åtgärder i syfte att öka universitetens och högskolornas kapacitet m. m.

(2:a avd.)

I två likalydande motioner, väckta den ena inom första kammaren av herr *Ohlon m. fl.* (I: 285) och den andra inom andra kammaren av herr *Ohlin m. fl.* (II: 325), har yrkats att riksdagen måtte besluta att hos Kungl. Maj:t anhålla om en snabb översyn av den högre utbildningen i syfte att öka våra universitets och högskolors kapacitet med hänsyn till rådande allvarliga brist och i takt med krav som ett växande behov kan väntas ställa på dem.

Vidare har i två likalydande motioner, väckta den ena inom första kammaren av herr *Sigfrid Larsson m. fl.* (I: 286) och den andra inom andra kammaren av herr *Håstad m. fl.* (II: 387), föreslagits, att riksdagen måtte besluta att i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställa att Kungl. Maj:t, förutom åtgärder för avhjälpandet av universitetens och högskolornas omedelbara behov av förstärkta lokal- och andra undervisningsresurser, ville dels snarast förelägga riksdagen en allmän plan för utbyggandet av de akademiska undervisningsanstalterna, svarande mot den förutsebara ökningen av studentantalet och den på många områden allvarliga bristen på högskoleutbildad arbetskraft, dels i anslutning till denna plan successivt förelägga riksdagen erforderliga förslag.

I två likalydande motioner, väckta den ena inom första kammaren av herr *Osvald m. fl.* (I: 341) och den andra inom andra kammaren av herrar *Lundberg* och *Hallén* (II: 314), har hemställts, att riksdagen måtte besluta att i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställa om en allsidig och förutsättningslös utredning snarast möjligt om högskolornas organisatoriska ställning och därmed sammanhängande spörsmål.

Slutligen har i två likalydande motioner, väckta den ena inom första kammaren av herr *Bror Nilsson* och herr *Nils Theodor Larsson* (I: 71) och den andra inom andra kammaren av herr *Ericsson* i *Näs m. fl.* (II: 60), hemställts, att riksdagen måtte hos Kungl. Maj:t hemställa om en skyndsam utredning syftande till att antingen vid lantbrukshögskolan eller vid Uppsala universitet upprätta en lärostol i landsbygdssociologi.

I den mån redogörelse i det följande icke lämnas för motiveringen till de gjorda yrkandena får utskottet hänvisa till motionerna II: 325, II: 387, I: 341 och II: 60.

Till stöd för dessa yrkanden har i ovannämnda motioner anförts bland annat följande.

Motionerna I:285 och II:325:

Icke minst under tiden efter kriget har det allmänna påtagit sig nya arbetsområden eller vidgat omfattningen av uppgifter, vilka redan tidigare bedömts såsom en angelägenhet för stat och/eller kommun. Till de områden, som i dessa sammanhang kunna nämnas, hör statens affärsdrivande verk, skolväsendet, socialpolitikens olika grenar och den allmänna statliga och kommunala förvaltningsapparaten. Denna utveckling kan icke sägas vara slutförd. Tvärtom torde på en rad områden en ökad insats från det allmännas sida bli erforderlig — alla är överens om att exempelvis sjukvården uppvisar en betydande eftersläpning, och ingen torde bestrida, att en fortsatt ökad produktion kommer att ställa ökade krav på t. ex. våra kommunikationsmedel. Även den privata sektorn torde ha att möta till sin natur likartade problem. Enskild verksamhet utgör på några områden en stark konkurrent om arbetskraften till den offentliga verksamheten. Efterfrågan på välkvalificerad teknisk och förvaltande personal från det enskilda näringslivets olika grenar är betydande. Någon minskning därvidlag torde icke vara att vänta. Tvärtom synes produktionsutvecklingen inom såväl handel som industri liksom övriga faktorer, som där kunna påverka arbetskraftsbehovets strukturering, peka mot en intensifierad efterfrågan av utbildad personal. I viss utsträckning torde det därvidlag närmast vara fråga om att tillgodose ett ökat behov av yrkesutbildad personal. Men även och framför allt torde denna utveckling kräva ett betydande tillskott av personal med högre utbildning. Till våra väsentligaste produktiva resurser hör teknikerna och företagsekonomerna. För att vårt näringsliv även i framtiden skall kunna väl hävda sig i konkurrensen med utlandet är det av icke ringa betydelse att vi kan vidmakthålla den standard, som vi även när det gäller den högre utbildade personalen uppnått.

Redan nu är bristen på akademiskt utbildad arbetskraft på vissa områden berörande både offentlig och enskild verksamhet påtaglig. Antalet naturvetare har icke stigit i den takt, som varit önskvärd. Behovet av lärare har bland annat därför icke kunnat tillgodoses i den utsträckning som med hänsyn till både det nya som sker inom skolans organisation och det starkt stigande barnantalet varit erforderligt. När det gäller arkitekter har helt nyligen en betydande eftersläpning påtalats, som i negativ riktning torde påverka både produktion och kostnader på vissa investeringsområden.

I en vid 1949 års riksdag väckt motion, II: 228, underströks vikten av att dessa problem från statsmakternas sida i tid beaktades. Därvid pekades särskilt på det växande behovet av läkare, tandläkare, övrig sjukvårdspersonal samt lärare, men likaså underströks att ianspråktagandet av våra relativt tilltagande arbetsresurser för administrativa och därmed jämställda uppgifter naturligtvis icke finge gå så långt, att tillgången av arbetskraft i pro-

duktionslivet otillbörligen beskärdes. De utbildningsproblem och behov av ökade utbildningsmöjligheter, som även här uppträda, betonades.

Sedermera tillsatte den 28 april 1949 socialministern särskilda sakkunniga, 1949 års arbetskraftsutredning, med uppdrag att verkställa utredning främst angående behovet av arbetskraft inom statlig och kommunal verksamhet. Tyvärr har denna utredning dragit ut på tiden på ett sätt, som inte vittnar om tillräcklig insikt på bestämmande håll om frågans vikt.

Om vi önskar tillgodose vårt arbetskraftsbehov när det gäller den högre utbildade personalen i offentlig och enskild tjänst måste vi tillse, att vi har de erforderliga resurserna för att utbilda ifrågavarande personal. Dessa resurser synes i betydande utsträckning saknas.

I en till Konungen av Sveriges förenade studentkårer (SFS) den 25 november 1954 ingiven framställning har eftersläpningen i fråga om den högre utbildningen påtalats. SFS redovisar i sammanhanget en utredning rörande de personella undervisningsresursernas utveckling i förhållande till antalet studerande vid olika fakulteter och högskolor under perioden 1938—1953. Som denna utredning visar är ökningen av antalet lärarkrafter inom viktiga områden mindre än ökningen av antalet studerande.

»Sålunda har antalet professorer vid rikets fyra humanistiska fakulteter ökat med 30 procent sedan 1938 och med 23 procent sedan 1946, medan antalet studerande ökat med 103 resp. 88 procent. Vid de tre matematisk-naturvetenskapliga fakulteterna är antalet professorer nu 21 procent högre än 1938 och 12 procent högre än 1946, medan antalet studerande ökat med 144 procent sedan 1938 och 42 procent sedan 1946. Att döma av en mera stickprovsmässig undersökning, som gjorts beträffande filosofiska fakulteten i Lund, synes denna utveckling mot ett allt större antal studenter per akademisk lärare ha fortgått utan egentliga avbrott alltsedan sekelskiftet.

Om man i stället för professorer räknar hela antalet lärartjänster med full tjänstgöring, finner man att ökningen av antalet lärare vid de humanistiska fakulteterna sedan 1946 varit 55 procent, medan antalet studerande ökat med 88 procent, och att antalet lärare vid de matematisk-naturvetenskapliga fakulteterna ökat med 35 procent, medan antalet studerande under samma tid ökat med 42 procent. Medan man 1938 kunde räkna med 42,7 studerande per professor inom de humanistiska fakulteterna, var motsvarande siffra 1946 43,5 och 1953 66,6. Antalet studerande per akademisk lärare var 1946 bland humanisterna 22,1 och 1953 26,8. Inom de matematisk-naturvetenskapliga fakulteterna var antalet studerande per professor 1938 19,8 mot 31,4 år 1946 och 40,0 1953; antalet studerande per akademisk lärare var vid de två senare tidpunkterna 13,2 resp. 13,8.

Vid de medicinska fakulteterna och vid högskolorna under jordbruksdepartementet har förhållandet mellan antalet lärare och antalet studerande något förbättrats sedan 1946, medan läget är ungefär oförändrat vid de tekniska högskolorna. För såväl de medicinska fakulteterna som de tekniska högskolorna gäller emellertid att en klar försämring inträtt sedan 1948; vid Chalmers tekniska högskola är denna försämring så pass markerad, att antalet studerande per lärare där stigit med drygt 30 procent. Vid Stockholms högskolas humanistiska fakultet har antalet studerande per akademisk lärare också stigit med ungefär 30 procent, medan motsvarande siffror för medicinska fakulteten i Uppsala och de matematisk-naturvetenskapliga sektionerna i Uppsala och Lund ligger mellan 20 och 25 procent.

Vid de humanistiska sektionerna i Uppsala och Lund har studentantalet under de senaste fem åren stigit så kraftigt, att antalet studenter per akademisk lärare höstterminen 1953 var 50 resp. 70 procent högre än 'upprustningsåret' 1948.

Vid de juridiska fakulteterna är de personella undervisningsresurserna icke fullt så otillräckliga i förhållande till antalet studerande som 1946 och 1948, men detta beror till viss del på att antalet studerande här stagnerat eller sjunkit, och vidare är att märka att antalet studenter per akademisk lärare vid de juridiska fakulteterna fortfarande ligger ojämförligt högre än vid någon annan av rikets fakulteter eller högskolor med undantag för den humanistiska fakulteten vid Stockholms högskola.

Den enda studieriktning där undervisningsresurserna i förhållande till antalet studenter förbättrats sedan 1940-talet är de teologiska fakulteterna, där antalet studenter per akademisk lärare sjunkit från 18,5 år 1946 till 11,5 år 1953 i Uppsala och 18,5 år 1946 till 8,8 år 1953 i Lund.»

Denna utveckling är oroväckande. Utbildningsmöjligheterna intar en nyckelposition, när det gäller hela här föreliggande arbetskraftsproblem. Ett otillräckligt antal lärarkrafter vid universiteten betyder ett otillräckligt antal utbildningsmöjligheter. Detta medför i sin tur en brist på lärare vid skolans högre stadier, vilket i sin tur påverkar våra möjligheter att förse universitet och högskolor med elever. Det otillräckliga antalet lärarkrafter har medfört att utbildningen vid vissa av våra högskolor har måst föras med spärrar. På andra områden har det otillräckliga lärarantalet inneburit en sänkt undervisningsstandard med en åtföljande förlängning av studietiden för studenterna. Ingen av dessa vägar är önskvärd. På något längre sikt torde båda — mot bakgrund av vad vi i det föregående anförde — medföra arbetskraftsproblem som är så svårartade att de skulle innebära ett allvarligt hot mot såväl vår materiella som andliga standard. Den enda utvägen ur denna svårighet synes vara att de högre utbildningsanstalterna erhåller väsentligt ökade resurser.

Nödvändigt är att ifrågasvara utbildningsproblem på något längre sikt uppåttill behandling. I anslutning till att prognosutredningen framlägger sitt betänkande är det därför angeläget, att våra utbildningsresurser på här aktuella områden göres till föremål för en snabb översyn. Därvid bör målsättningen vara att möjliggöra att spärrarna till den högre undervisningen slopas, så att studenter med erforderliga kvalifikationer kan fortsätta en önskad utbildning utan hinder av högskolornas och universitetens bristande resurser. Vidare bör en sådan översyn syfta till att åstadkomma en tillfredsställande undervisningsstandard, så att icke studietiden onödigtvis förlänges för de studerande, varvid det starkt växande studentantalet beaktas. Slutligen bör härvid hänsyn tas till de växande behov till högre utbildning som följer med samhällsutvecklingens krav.

Motionerna I:286 och II:387:

Sedan senare delen av 1940-talet, då upprustningen av universitet och högskolor påbörjades, har studentantalet vid dessa ökat från 14 636 år 1948 till 20 031 år 1953. Vid de filosofiska fakulteterna har elevantalet under denna period stigit från 5 993 till 9 509, d. v. s. med drygt 58 procent. Då utbyggnandet av de akademiska läroanstalterna ej hållit jämna steg med

elevtillströmningen, har denna jämte vetenskapens särskilt inom vissa discipliner påfallande snabba utveckling försatt universitet och högskolor i ett svårt läge.

Enligt en av Sveriges akademikers centralorganisation hösten 1954 företagen undersökning, som baserades på upplysningar från vederbörande universitetslärare och som senare verifierades av en motsvarande utredning av universitetskanslern, har innevarande läsår ca 200 inträdesberättigade studerande av platsbrist måst avvisas från nybörjarkurserna i naturvetenskapliga ämnen vid Uppsala och Lunds universitet och Stockholms högskola. Detta innebär att läget förvärrats sedan föregående år, då antalet utestängda beräknades uppgå till ca 100. De angivna talen torde vara lågt beräknade. Visserligen förekommer det i några fall att studenter samtidigt anmäler sig till mer än en nybörjarkurs, men att döma av universitetslärarnas upplysningar är det ett långt större antal studerande, som, med kännedom om att spärr föreligger, avstår från att alls söka, och som alltså ej ingår i här angivna siffror.

Antalet utestängda var enligt nämnda undersökningar i Uppsala 15—20 i botanik och zoologi tillsammans och 5 i geografi. I Lund har 12 studerande avvisats i botanik, 25 i genetik, 21 i geografi och 33 i zoologi. Vid Stockholms högskola har plats ej kunnat beredas för 9 studerande i fysik, 30 i genetik, 8 i geografi och 27 i zoologi. I botanik har motsvarande tal uppskattats till ca 30. Konkurrenten om platserna har i flertalet fall varit mycket hård. Det finns institutioner där endast äldre studerande och inga recentiorer har kunnat intagas. För att bereda plats åt så många som möjligt har man dubblat eller mångdubblat kurserna, vilket medfört att professorerna i stor utsträckning måste ägna sig åt elementär undervisning och att lärarna i allmänhet blivit orimligt arbetsbelastade. Deras möjligheter att bedriva forskningsarbete har starkt beskurits.

Det avgörande hindret för en ytterligare utvidgning av undervisningen är emellertid i regel lokal- och materielbristen. Nedanstående exemplifiering avser enbart de naturvetenskapliga fakulteterna.

I Uppsala erfordras nya institutioner i växtbiologi, limnologi och zoofysiologi och en nybyggnad för geografi och geologi; förslag till påbörjandet av den senare ingår i årets statsverksproposition. I Lund har zoologer och geografer ett trängande behov av nybyggnader; från universitetets sida har utarbetats förslag till provisoriskt ordnande av dessa lokalfrågor. Vid kemiska institutionen har man ännu ej behövt tillgripa någon spärr, men lokalerna utnyttjas till det yttersta. Vid genetiska avdelningen finns behov av en tillbyggnad även av andra skäl än tillströmningen av studenter. För att möjliggöra en dubblering av nybörjarundervisningen i botanik måste forskarna utrymma laboratoriet under den tid kursen pågår. För Stockholms högskola har Kungl. Maj:t i 1955 års statsverksproposition begärt anslag på 1,5 milj. kronor till en institution för fysik. Av universitetskanslern tillstyrkta förslag till medelsanvisning för påbörjandet av planeringsarbeten för nya institutioner i kemi och botanik har emellertid av Kungl. Maj:t avslagits. Genetiska avdelningens utvidgning är beroende av i vilken takt kungl. tekniska högskolan flyttar över från sina gamla lokaler vid Drottninggatan till de nya vid Valhallavägen. Geograferna disponerar i gamla observatoriet en golvyta, som är ungefär hälften så stor som de trångbodda kollegernas i Uppsala, men för en nybyggnad finns inga planer utarbetade.

Knappheten på akademiska lärare utgör i allmänhet inte samma definitiva hinder för en ökad intagning som bristen på laborationslokaler o. d. men har givetvis många olyckliga verkningar. Sveriges förenade studentkårer (SFS) har i en den 25 november 1954 till Konungen avgiven skrivelse visat hur proportionerna mellan antalet lärare och elever förändrats under senare år. Sedan 1946 har antalet universitetslärare av alla kategorier och med full tjänstgöring vid humanistiska fakulteterna ökat med 55 procent, medan studentantalet under samma tid stigit med 88 procent. Motsvarande procenttal för matematisk-naturvetenskapliga fakulteterna är 35 respektive 42. Särskilt vid de juridiska och humanistiska fakulteterna är det lätt att finna drastiska exempel på missförhållanden som betingas av disproportionen mellan antalet lärare och elever. Man kan i likhet med SFS säga, att universitetsupprustningen i själva verket endast har blivit en otillräcklig anpassning till det ökande antalet studenter.

Bristerna i universitetens och högskolornas personella och materiella resurser leder till inte bara att många studerande får vänta med att påbörja sina akademiska studier utan även att undervisningen blir starkt lidande, vilket i sin tur medför att studietiden förlängs och att många studenter avbryter studierna utan att ha uppnått examen. Ungefär var tredje nyinskrivna student vid de juridiska och filosofiska fakulteterna beräknas avbryta studierna utan examen (se t. ex. S. Moberg: Vem blev student . . ., s. 169 ff). Redan en minskning av studieavbrotten från 30 till 20 procent skulle ha inneburit att antalet examinerade inom filosofiska fakulteten under åren 1943—1952 ökat med nära 1 500.

Ett flertal brännande problem är för närvarande olösta. Som ovan nämnts har man innevarande läsår främst av lokalbrist måst tillgripa intagningsspärrar vid minst 12 olika institutioner inom de naturvetenskapliga fakulteterna. För 9 av dessa institutioner saknas icke blott medel för ny-, till- eller ombyggnader utan i flera fall också konkreta byggnadsplaner. Visserligen måste förutsättas att alla rimliga åtgärder snarast vidtages för att provisoriskt söka häva dessa intagningsspärrar, men en definitiv lösning av dessa institutioners utrymmesproblem torde i allmänhet endast kunna åstadkommas genom nybyggnader. Det är angeläget, inte minst med hänsyn till bristen på läroverkslärare i naturvetenskapliga ämnen, att dessa byggnader kommer till stånd snarast möjligt.

Även om upprustningen av universitet och högskolor i första hand måste ta sikte på att avhjälpa aktuella brister, är det av största vikt att såväl institutionsbyggnaderna som efter hand lärarorganisationen dimensioneras med hänsyn till den kraftiga stegring av studentantalet som kan förutses för de närmaste 10—15 åren. Prognoser för den väntade ökningen av studentkåren har senast och utförligast framlagts av SFS i ovannämnda skrivelse. Antalet 20-åringar kommer att öka och kulminera år 1965, då antalet kan väntas bli omkring 128 000 mot drygt 80 000 år 1953. Detta innebär en ökning med 59 procent. Antalet studentexamina i relation till hela antalet 20-åringar har sedan 1940 ökat från 3,1 procent till 6,3 procent 1953, eller i genomsnitt med nära 0,25 procent per år. Särskilt påfallande är den snabba ökningen under de senaste tre åren. Om studentprocenten skulle fortsätta att stiga med i medeltal 0,2 per år, skulle drygt 11 000 studentexamina avläggas år 1965 mot 5 073 år 1953. Visserligen är ett av syftena med skolreformen att söka leda ungdomen in på andra yrkesbanor än de

teoretiska, men samtidigt hoppas man ju på att enhetsskolan skall stimulera ungdomar ur den förefintliga begåvningsreserven till högre studier. Förutsatt att den allmänna standardhöjningen fortskrider torde efterfrågan på gymnasieutbildning även i fortsättningen öka i snabbare takt än vad befolkningsutvecklingen ensam ger anledning till. Emellertid är det möjligt att nämnda genomsnittliga ökning av studentprocenten bl. a. av skolorganisatoriska skäl i fortsättningen ej kan upprätthållas. Undervisningsrådet Ragnar Lundblad har i en departementspromemoria den 9 april 1954 företagit vissa beräkningar angående bl. a. den sannolika utbyggnadstakten för de högre skolorna. Utgår man från Lundblads mest försiktiga antagande att antalet klassavdelningar i högre skolformer kommer att öka med 4,4 procent per år under återstoden av 1950-talet, och låter man denna ökning gälla även för 1960-talet, skulle antalet studentexamina kunna väntas bli 8 500 år 1965 och drygt 10 500 år 1970. Slutligen kan man som SFS gjort i ett sista alternativ utgå från att den årliga ökningen blir oförändrat 190 studenter, vilket motsvarar den genomsnittliga ökningen under de senaste fem åren. I så fall skulle vi få 7 350 nya studenter 1965 och 8 300 år 1970. Att döma av intagningarna i gymnasiets första ring och under förutsättning av normal bortfallsprocent kommer emellertid antalet studentexamina att redan 1957 överstiga 7 000, något som enligt de båda sistnämnda alternativa prognoserna inte skulle inträffa förrän 1961 respektive 1964.

Antalet vid universitet och högskolor nyinskrivna har fr. o. m. 1948 hållit sig mellan 75 och 80 procent av antalet avlagda studentexamina. Huruvida studenterna även i framtiden kommer att i samma relativa utsträckning söka sig till de akademiska utbildningsbanorna kan naturligtvis inte med säkerhet förutsägas. Men för närvarande finns som sagt i vårt land drygt 20 000 högskolestuderande, och antar man att det år 1965 finns 30 000 studenter, som önskar utbilda sig vid universitet och högskolor, så har man ändå förutsatt att de som avlägger studentexamen i större utsträckning än hittills kommer att ägna sig åt andra yrkesbanor än de som kräver akademisk utbildning.

Av det anförda framgår att det är en samhällsangelägenhet av största vikt att utbildningsmöjligheterna inom de högre skolorna och de akademiska undervisningsanstalterna vidgas. Enligt vår mening bör en plan utarbetas för utbyggandet av de akademiska undervisningsanstalterna med hänsynstagande till den förutsebara ökningen av studentantalet.

Ur samhällsekonomisk och allmän kulturell synpunkt får kravet på en dylik planering sitt starkaste stöd i den på ett flertal områden ständigt växande efterfrågan på akademiskt utbildad arbetskraft.

Men den här begärda planen bör inte hindra fullföljandet av pågående utredningar för speciella områden av det akademiska utbildningsväsendet eller tillsättandet av dylika. Arbetet med en mer långsiktig planering får under inga förhållanden fördröja genomförandet av sådana förslag, som syftar till att avhjälpa dagens akuta brister.

Motionerna I:341 och II:314:

Under senare tid har man i vida kretsar kommit till insikt om det trängande behovet av effektivisering av den högre undervisningen. De från våra universitet och högskolor ständigt återkommande kraven på vidgade möj-

ligheter för forskning och undervisning ha mött allmän förståelse. Icke minst har det av studentkåren för någon tid sedan framlagda siffermaterial klargjort, att den upprustning, som igångsattes omedelbart efter världskriget, måste fortsättas, om vi inte skola bli efter i den kulturella utvecklingen. Våra universitet och högskolor måste sättas i stånd att tillgodose de växande behoven på kulturlivets skilda områden.

Det är emellertid uppenbart, att vi därjämte måste se till att våra resurser utnyttjas på det mest rationella sättet. En av de vägar, som därvid bör beträddas, är en närmare administrativ samordning av universitet och högskolor. En sådan torde lättast kunna vinnas genom att alla högre undervisningsanstalter underställas kanslern för rikets universitet.

Vid den tid, då den nuvarande universitetsorganisationen med fyra fakulteter tillkom, var all högre undervisning förlagd till universiteten. Den högre undervisning, som senare tillkommit, har till väsentlig del förlagts till fristående högskolor. En sådan organisatorisk förändring att dessa inlemmades i universiteten skulle helt säkert ur många synpunkter vara till fördel.

Den här antydda omorganisationen skulle inte endast vara till fromma för samarbetet och för ett effektivt utnyttjande av tillgängliga ekonomiska resurser. Även i andra avseenden skulle den medföra avgjorda fördelar. Sålunda skulle befordringsärendena i hög grad vinna på om de kunde handläggas av en för alla högre läroanstalter gemensam överinstans, och frågor rörande lönegradsplaceringen av de olika läroanstalternas tjänstemän skulle kunna lösas efter enhetliga principer, om de finge handläggas av en dylik överinstans.

Från olika håll ha farhågor uttalats för att kanslersämbetet skulle komma att svälla till ett stort ämbetsverk, om all högre undervisning skulle inordnas under ämbetet. Dessa farhågor äro helt visst överdrivna. Redan nu är emellertid kanslersämbetet i stort behov av förstärkning av arbetskraften, och den ytterligare ökning, som skulle erfordras vid en omorganisation av här antydd art, är icke av sådan storleksordning, att ämbetets karaktär därav skulle komma att påverkas.

Såsom inledningsvis antytts, är frågan om en upprustning av våra högre läroanstalter så angelägen, att det vore naturligt, om hela detta frågekomplex snarast möjligt bleve grundligt utrett. I samband därmed eller vid sidan därav bör även frågan om organisationsformerna beaktas, så att de medel, som kunna komma att ställas till förfogande, bli utnyttjade på det mest rationella sättet.

Motionerna I:71 och II:60:

Den sociologiska vetenskapen har under senare år ägnats allt större intresse såväl i vårt land som i andra länder. Men medan denna vetenskap i ett land som Amerikas förenta stater, vilket torde få anses som ett föregångsland på detta område, sedan flera år uppdelats i en rad specialdiscipliner, exempelvis industrisociologi och landsbygdssociologi, saknar vi fortfarande i vårt land varje spår till en sådan uppdelning och specialisering, vilket vi anser vara en stor brist.

I all synnerhet anser vi det betänkligt, att vårt land fortfarande saknar en professur i landsbygdssociologi. Få länder torde kunna uppvisa en samhällsutveckling, vars kartläggning och vetenskapliga bearbetning är så

påkallad som utvecklingen på landsbygden i vårt land. Rationaliseringsprocessen inom jordbruket med åtföljande folkomflyttning har skapat egenartade och intressanta problemställningar; industrilokaliseringen till orter, där tidigare endast existerat jordbruk, har skapat sina. Landsbygdsbefolkningens påverkan från de urbana samhällssektorerna genom de moderna kommunikations- och informationsmedlen radion, pressen och bilen, levnadsstandardens förändringar etc. utgör andra faktorer, vilkas verkningar på den enskilde, på gruppen och på samhället det också är av oerhörd betydelse att få belysta. Och sist men inte minst är det viktigt, att de personer, som kanske mer än andra har att leda den ekonomiska, sociala och kulturella processens förlopp — lantbruksnämndernas och hus-hållningssällskapens tjänstemän, lantmanna- och folkhögskollärare m. fl. i sin utbildning också får plats för ett ämne, som lär dem förstå sin roll bättre än förut, d. v. s. blir undervisade i landsbygdssociologi.

Eftersom en professur i detta viktiga ämne saknas finns följaktligen inte heller någon landsbygdssociologisk institution i vårt land. En sådan bör emellertid snarast realiseras. Dess uppgift skulle vara tvåfaldig — dels skulle den vara ett centrum för vetenskaplig forskning och undersökning, dels ett centrum för att vid fil. kand.-stadiet ge blivande lärare och tjänstemän en utbildning, som gör dem rustade för att lösa de speciella problem, som landsbygdens situation i dag och i framtiden bjuder på.

Det har ibland både från sociologiskt och från annat håll framförts den synpunkten, att den allmänna sociologien, som redan är representerad i vårt land, skulle vara till fyllest för att man skall kunna lösa även landsbygdssociologiens specialproblem. Denna argumentation är väl känd av dem, som följt debatten kring tillkomsten av de första lärostolarna i »rural sociology» i USA. Landsbygdssociologien är emellertid i dag representerad vid de flesta amerikanska universitets lantbruksfakulteter.

Detta innebär givetvis inte, att landsbygdssociologien skulle avskära kontakterna med den allmänna sociologiska forskningen. Goda kontakter dem emellan är nödvändiga. Vi tror att detta bäst skulle kunna genomföras, om den eventuella professuren i landsbygdssociologi placeras i Uppsala. Den utredning, som vi anser böra föregå tillkomsten av den nya professuren, bör därför också undersöka huruvida den landsbygdssociologiska institutionen skall anknytas till lantbrukshögskolan i Ultuna eller till Uppsala universitet. Det är många skäl, som talar för att den borde förläggas till Ultuna med tanke på att den undervisning, som kommer att bedrivas, främst torde rikta sig till studerande vid nämnda läroanstalt.

Å andra sidan får inte placeringen av en eventuell professur bli avgörande för huruvida professuren skall bli realiserad eller ej. Avståndet mellan Uppsala och Ultuna är inte längre än att bägge läroanstalternas studerande med fördel skulle kunna använda sig av den, oberoende av om universitetet eller lantbrukshögskolan fick hysa den.

Statsutskottet har i vederbörlig ordning inhämtat yttranden över motionerna I: 285 och II: 325 samt I: 286 och II: 387 av överstyrelsen för de tekniska högskolorna, efter hörande av vederbörande vid de tekniska högskolorna.

Överstyrelsen för de tekniska högskolorna har anfört följande.

Det är uppenbart, att den restriktiva ståndpunkt, statsmakterna intagit vid sin behandling av frågor om anslag till de tekniska högskolorna under senare år, medfört en försening av utbyggnaden och en ackumulering av förevarande medelsbehov, såsom ock vid upprepade tillfällen av överstyrelsen i dess årliga anslagsäskanden framhållits. Hade från överstyrelsens och vederbörande byggnadskommittés sida framförda äskanden kunnat i större omfattning tillgodoses, skulle för de tekniska högskolornas vidkommande några allvarigare olägenheter av den art, som i motionerna beröras, icke hava uppkommit. De åtgärder, som krävas för deras avhjälpande, äro ökade anslag, varigenom aktuella utbyggnadsbehov — såvitt gäller nya lokaler i stort sett i enlighet med redan föreliggande byggnadsprogram — kunna snabbare tillgodoses. För detta ändamål kräves sålunda för de tekniska högskolornas del knappast någon ytterligare utredning.

Över motionerna I:71 och II:60 har utskottet i vederbörlig ordning inhämtat yttranden av kanslern för rikets universitet, efter hörande av vederbörande vid universitetet i Uppsala, och styrelsen för lantbrukshögskolan och statens lantbruksförsök, efter hörande av lärarkollegiet.

Av de angivna remissvaren inhämtas bl. a. följande.

Större akademiska konsistoriet i Uppsala hänvisar såsom infordrat yttrande till vad *humanistiska sektionen* i ärendet anfört. Sektionen har tillstyrkt den i motionerna I: 71 och II: 60 föreslagna utredningen och bland annat framhållit följande.

Svenska landsbygden har under det senaste halvseklet genomgått betydelsefulla förändringar av teknisk, ekonomisk, demografisk och administrativ art, förändringar som i grunden måste omvandla dess sociala struktur. Av särskilt stor betydelse blir de under 1940-talet beslutade jordbruksreformerna och kommunsammanslagningarna. De speciella problem, som därigenom kommer att uppstå för landsbygdens vidkommande, motiverar utan tvivel ett intensivt sociologiskt forskningsarbete. Det torde även vara uppenbart, att det är önskvärt att det anordnas undervisning i hithörande frågor för personer, som genom sin utbildning speciellt skola handha landsbygdens angelägenheter.

Sektionen vill emellertid framhålla, att landsbygdens sociologiska problem inte kunna utforskas utan hänsynstagande till historiska, etnologiska och geografiska forskningsresultat. Vidare kan landsbygden som forskningsområde icke avskiljas från sociologiens övriga forskningsfält. Det är t. ex. otänkbart, att man skulle kunna få ett grepp om den s. k. flykten från landsbygden endast genom ett studium av landsbygden isolerad från tätorter. Vidare torde i stort sett de metodologiska problemen vara desamma för de olika forskningsgrenarna inom sociologien. Sektionen finner det därför riktigt att en blivande utredning tar hänsyn till dessa förhållanden och klarlägger i vad mån den blivande lärarbefattningen i landsbygdssociologi kan inrättas i samband med den vid Uppsala universitet befintliga sociologiska institutionen. Detta torde även vara det viktigaste med hänsyn till de nu till buds stående personella resurserna. Utan att vilja föregripa den föreslagna utredningens resultat vill Sektionen så-

lunda ifrågasätta om det inte vore lämpligast att som en första etapp vid uppbyggandet av en lärostol i landsbygdssociologi inrätta en biträdande lärarbefattning i sociologi med skyldighet för innehavaren att ge viss undervisning vid Lantbrukshögskolan. Sektionen vill även understryka nödvändigheten av att den blivande utredningen beaktar institutionsfrågan i hela dess vidd.

Genom den inre omflyttningen, lantbrukets rationalisering och strukturförändring, genom kommun-indelningsreformen och sociala reformer ha otvivelaktigt en rad problem uppstått för landsbygdens vidkommande, vilka äro värda ett närmare vetenskapligt studium. Det är därför väl motiverat att inrätta en speciell lärarbefattning i landsbygdssociologi. Sektionen vill emellertid ånyo betona att landsbygdens sociologiska problem inte kunna utforskas utan hänsynstagande till historiska, etnologiska och geografiska forskningsresultat. Sektionen utgår därför ifrån, att den blivande utredningen undersöker möjligheten av ett samarbete mellan Uppsala universitet och Lantbrukshögskolan vid inrättandet av den nya lärarbefattningen och den till denna hörande institutionen.

Kanslern för rikets universitet har anfört följande.

Jag får framhålla, att enligt min mening den ifrågasatta utredningen synes mig kunna verkställas gemensamt av vederbörande myndigheter vid Uppsala universitet och lantbrukshögskolan, varefter det förslag i ämnet, vartill utredningen må föranleda, kan framläggas petitavägen.

Jag är ense med humanistiska sektionen därom, att vid denna utredning bör klarläggas i vad mån en lärarbefattning i landsbygdssociologi kan inrättas i samband med den vid Uppsala universitet befintliga sociologiska institutionen samt huruvida det icke vore lämpligt att såsom en första etapp vid utbyggandet av en lärostol i nämnda ämne inrätta en biträdande lärarbefattning med skyldighet för innehavaren att meddela undervisning jämväl vid lantbrukshögskolan.

Lärarkollegiet vid lantbrukshögskolan och statens lantbruksförsök tillstyrker den i motionerna föreslagna utredningen och understryker vikten av att verksamheten vid en blivande landsbygdssociologisk institution har en god anknytning till den allmänna sociologiska forskningen. Den föreslagna utredningen synes därför enligt lärarkollegiets mening jämväl böra undersöka lämpligheten av att ansluta här ifrågavarande institution till den sociologiska institutionen vid Uppsala universitet.

Styrelsen för lantbrukshögskolan och statens lantbruksförsök tillstyrker likaledes utredningen och framhåller att, därest av olika skäl inrättande av en professur i ämnet nu icke ansåges lämpligt eller möjligt, det torde böra övervägas, huruvida någon annan befattning i ämnet kunde inrättas; övervägande skäl talade för att, därest en professur i ämnet komme till stånd, densamma knötes till lantbrukshögskolan.

Utskottet

Den upprustning av universiteten och högskolorna som efter förslag av ett flertal utredningar och kommittéer ägt rum efter det senaste världskrigets slut, har inneburit en väsentlig förstärkning av dessa lärosätens utbildnings- och forskningsresurser. Denna upprustning tog emellertid i huvudsak sikte på att anpassa universitets- och högskoleorganisationen till det då föreliggande aktuella läget. Någon mera långsiktig planering verkställdes icke.

Under de senare åren har behovet av ökade utbildningsmöjligheter för dem, som ägna sig åt högre studier, allt starkare accentuerats. I motionerna I:285 och II:325 samt I:286 och II:387 har framhållits, att det vore en samhällsangelägenhet av största vikt, att dessa möjligheter vidgades. Efterfrågan på akademiskt utbildad arbetskraft på olika områden hade påtagligt ökat, varjämte den starka stegringen av studentantalet medfört att universitetens och högskolornas nuvarande resurser blivit uppenbart otillräckliga. Av för utskottet tillgängliga uppgifter framgår, att antalet studentexamina, som år 1951 utgjorde 4 519, sedan dess stigit med drygt 18 procent till 5 360 år 1954. Under samma tid hade antalet vid universitet och högskolor studerande stigit från 17 771 höstterminen 1951 till 20 991 höstterminen 1954. Av denna ökning hänförde sig icke mindre än 38 procent till de filosofiska fakulteterna, vilkas studentantal under perioden stigit från 7 569 till 10 484. Nettoantalet vid universitet och högskolor nyinskrivna hade år 1951 uppgått till 3 659 och år 1954 till 4 438. Enligt vad utskottet har sig bekant har antalet nyinskrivna hösten 1955 ytterligare ökat.

Utskottet har vidare inhämtat, att inom realskoleutredningen gjorda beräkningar utvisa att antalet studentexamina under perioden 1954—57 kommer att stiga från 5 360 år 1954 till ungefär 7 450 år 1957, eller alltså med 39 procent.

Vid mitten av 1960-talet torde tillströmningen till de högre läroanstalterna kunna beräknas uppgå till över 30 000 studerande.

På grund av den fortgående starka ökningen av studentantalet är universitetens och högskolornas kapacitet icke tillräcklig för att kunna bemästra den inträdda situationen. Knappheten på akademiska lärare och bristen på institutions- och andra lokaler utgöra nu ett väsentligt hinder för den högre undervisningens effektiva och ändamålsenliga bedrivande. Att märka är sålunda att, trots att provisoriska anordningar i avsevärd utsträckning vidtagits, ett flertal anmälda studenter mäst avvisas från vissa kurser på grund av bristen på personella och materiella resurser, att vid seminarieövningar i vissa ämnen studentantalet varit så stort, att syftet med

denna undervisningsform helt äventyrats, att oproportionerligt många studenter avbrutit sina studier utan avlagd examen samt att professorer och andra högt kvalificerade lärare i betydande grad måst ägna sig åt elementär undervisning, med påföljd att deras möjligheter till forskningsarbete blivit starkt beskurna. De föreliggande bristande undervisningsresurserna torde i sin tur komma att leda till en förlängning av studietiden med härav följande oförmånliga verkningar såväl för den enskilde studenten som för samhället.

Genom den tillströmning av studerande till de högre läroanstalterna, som är att emotse under det närmaste decenniet, torde man vidare redan nu kunna konstatera, att praktiskt taget hela ramen för den högre undervisningen kommer att sprängas om icke åtgärder vidtagas för bemästrande av läget på förevarande områden.

Med hänsyn till sålunda föreliggande förhållanden har chefen för ecklesiastikdepartementet jämlikt bemyndigande av Kungl. Maj:t den 30 juni 1955 tillkallat särskilda sakkunniga för att verkställa utredning och avge förslag angående universitetens och högskolornas uppgifter och behov (1955 års universitetsutredning). I direktiven för ifrågavarande utredning har departementschefen framhållit, att det syntes honom nödvändigt att nu angripa frågan om universitetens och högskolornas ställning i dagens och morgondagens samhälle i hela dess vidd. I första hand måste det härvid bli fråga om en långsiktig planering av de högre läroanstalternas fortsatta utbyggnad. Departementschefen har emellertid samtidigt betonat, att utredningen icke borde få hindra prövning under tiden av universitetens och högskolornas framställningar mot bakgrunden av den dagsaktuella situationen. Departementschefen har erinrat om att läkar- och tandläkarutbildningen, den juridiska och samhällsvetenskapliga utbildningen samt den teologiska utbildningen under senare år varit föremål för olika utredningar och att beträffande läkar- och tandläkarutbildningen samt den teologiska utbildningen reformer nyligen beslutats. De sakkunniga borde därför i största utsträckning utnyttja dessa utredningar och bygga på den nya grund, som sålunda på vissa områden lagts. De medicinska fakulteterna, karolinska institutet samt tandläkarhögskolorna torde icke böra särskilt behandlas av de sakkunniga. De juridiska och teologiska fakulteterna borde endast behandlas i det större organisatoriska universitetssammanhanget. Utredningens huvuduppgift torde bli att söka klarlägga huru stor tillströmning studenter våra universitet och högskolor kunde påräkna under en nu överblickbar framtid samt huru stort samhällets behov av universitets- och högskoleutbildad arbetskraft kunde väntas bli under samma period. På grundval av sådana överväganden borde de sakkunniga bedöma universitetens och högskolornas behov av personal, materiel och institutioner. Departementschefen har icke räknat

med att det i en långsiktsplan skulle bli möjligt att i detalj ämne efter ämne framlägga förslag till förstärkningar av personal, materiel m. m. I stället borde de sakkunniga föreslå allmänna regler och riktlinjer för bedömningen av olika ämnesgruppers och typämnenas behov av lärarkrafter och övrig personal, av materielanslag samt av institutionsutrymmen ävensom undervisnings- och forskningsresurser i övrigt. Härvid borde i synnerhet relationen mellan antalet lärare och elever på olika stadier ingående undersökas under hänsynstagande till såväl undervisningens krav som de personella och ekonomiska resurser, vilka kunde beräknas stå till förfogande. På grund av att rekryteringsbasen för forskningstjänster och kvalificerade undervisningstjänster vore smal borde de sakkunniga ägna stor uppmärksamhet åt frågan om den mest rationella användningen av olika slag av lärarkrafter och särskilt pröva frågan om tillskapande av en ny typ av fast anställda lärare med undervisning som dominerande uppgift. De sakkunniga borde i detta sammanhang utreda spørsmålet om laboratorernas vid universiteten och vissa högskolor ställning och uppgifter samt verkställa en översyn av gällande föreskrifter rörande de biträdande lärarna. Vidare borde en undersökning ägnas den akademiska undervisningens organisation. En plan borde av de sakkunniga uppgöras för de nödvändiga forskningsbehovens tillgodoseende, varjämte särskild uppmärksamhet borde av de sakkunniga ägnas åt forskarrekryteringen och forskarutbildningens viktiga och speciella problem. I de sakkunnigas uppgift borde jämväl ingå att upplägga ett långsiktigt investeringsprogram angående universitetens och högskolornas lokalbehov och därvid pröva huru en samverkan i fråga om institutionslokaler skulle kunna sättas i system mellan professorer och forskare i olika ämnen och även tillhörande olika fakulteter och högskolor. Frågan om inrättande av en naturvetenskaplig fakultet i Göteborg borde utredas av de sakkunniga liksom även spørsmålet om upprättandet av ett universitet eller en högskola i Norrland. Departementschefen har i direktiven även erinrat om de i det föregående omnämnda motionerna I:341 av herr Osvald m. fl. och II:314 av herrar Lundberg och Hallén angående en utredning om högskolornas organisatoriska ställning och därmed sammanhängande spørsmål. De i motionerna framförda synpunkterna borde av de sakkunniga upptagas till bedömande. Slutligen har departementschefen framhållit att de sakkunniga borde arbeta så skyndsamt som möjligt samt vara oförhindrade att, om så befundes lämpligt, successivt framlägga avgränsade förslag.

Enligt utskottets mening talar den senaste tidens utveckling med styrka för att åtgärder från statsmakternas sida böra vidtagas för en ytterligare upprustning av universitets- och högskoleorganisationen. Med anledning härav vill utskottet för sin del vitsorda det mycket starka behovet av att 1955 års universitetsutredning kommit till stånd. Med hänsyn till angelä-

genheten av att de problem, som aktualiserats på den högre utbildningens områden, inom rimlig tid vinna sin lösning, anser utskottet i likhet med departementschefen det vara av vikt att utredningens arbete bedrivs så skyndsamt som möjligt. Utskottet vill också framhålla önskvärdheten av att utredningen, i den mån så låter sig göra, successivt framlägger förslag till olika åtgärders vidtagande. Samtidigt vill utskottet understryka departementschefens uttalande om att utredningen icke bör få hindra prövning under tiden för dess arbete av universitetens och högskolornas framställningar, sedda mot bakgrunden av den dagsaktuella situationen.

Departementschefen har berört vissa rationaliseringsåtgärder, vilka han ansett böra bli föremål för prövning av 1955 års universitetsutredning. Utskottet får för sin del betona önskvärdheten av att alla möjligheter till vidtagande av dylika åtgärder tillvaratagas. I detta sammanhang anser utskottet sig böra peka på den enligt utskottets mening tvingande nödvändigheten av att universitetskanslersämbetet snarast erhåller en sådan förstärkning av sin organisation och sina arbetskrafter, att det skall bli möjligt för ämbetet att bemästra icke blott de alltjämt ökande arbetsuppgifterna utan även de nya uppgifter, som följa av åtgärder till upprustning i olika avseenden av under ämbetets överinseende ställda lärosäten. Det synes utskottet vidare betydelsefullt att kanslersämbetets organisation anpassas även med hänsyn till sådana ämbetets åligganden, som avse rationaliseringssträvanden berörande den högre undervisningen. Utskottet har härvid bl. a. haft sin uppmärksamhet riktad på de frågor, som stå i samband med en fortlöpande granskning av föreliggande studieplaner i syfte att i möjligaste mån begränsa studietidens längd.

Såsom av den lämnade redogörelsen framgår har genom tillkomsten av 1955 års universitetsutredning och de för densamma givna direktiven de i motionerna I:285 och II:325, I:286 och II:387 samt I:341 och II:314 gjorda yrkandena blivit i allt väsentligt tillgodosedda.

Utskottet förutsätter, att jämväl den i motionerna I:71 och II:60 berörda frågan om upprättandet av en lärostol i landsbygdssociologi kommer att av universitetsutredningen upptagas till bedömande.

Vid sålunda föreliggande förhållanden anser utskottet, att de ifrågasvarande motionerna icke böra föranleda någon annan riksdagens åtgärd än att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t giver tillkänna vad utskottet i ärendet anfört. Utskottet hemställer alltså,

att riksdagen må, i anledning av motionerna I:285 och II:325, I:286 och II:387, I:341 och II:314 ävensom I:71 och II:60, i skrivelse till Kungl. Maj:t giva tillkänna vad utskottet anfört.

Stockholm den 7 december 1955

På statsutskottets vägnar:

KARL WARD

Vid förestående ärendes slutbehandling inom utskottet ha närvarit

från f ö r s t a kammaren: herrar Karl Andersson, Iwar Anderson, Näs-gård, Leander, Gillström, Boman, Näsström, Pålsson, Sundelin, Gustaf Andersson, Einar Persson, Erik Svedberg, Axel Andersson, Rikard Svensson och Arrhén; samt

från a n d r a kammaren: herrar Ward, Åkerström, fröken Elmén, herrar Johansson i Mysinge, Persson i Växjö, Svensson i Alingsås, Gustafsson i Stockholm, Cassel, Blidfors, Löfroth, Almgren, Hjalmarson, fröken Vinge, herr Svensson i Stenkyrka och fröken Ager.